

بررسی رابطه صنعت توریسم با رشد اقتصادی با عنایت به سند چشم انداز

احمدعلی اسدپور^۱

استادیار گروه علوم اقتصادی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۵/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۲/۲

چکیده

فعالیت‌های گردشگری و جذب توریست به عنوان یکی از پربازده‌ترین فعالیت‌های اقتصادی مطرح است که می‌تواند به دلیل اهمیت آن بطور مستمر مورد مطالعه و پژوهش قرار گیرد. پژوهش حاضر نیز به دلیل اهمیت این صنعت با هدف بررسی رابطه‌ی صنعت توریسم با رشد اقتصادی با عنایت به سند چشم انداز توسعه اقتصادی کشور اجرا شده است. بدین منظور و در ابتدا تأثیر توسعه گردشگری بر رشد اقتصادی بر اساس مبانی نظری پژوهش‌های مختلف تشریح و سپس رابطه‌ای بین این متغیرها با استفاده از داده‌های سالانه و در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۵ و با بکارگیری روش ARDL مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین توسعه بخش گردشگری (صنعت توریسم) و رشد اقتصادی رابطه‌ی معنی داری وجود دارد. همچنین جذب گردشگر بر اساس سند چشم انداز ۱۴۰۴ می‌تواند نقش قابل توجهی را در افزایش درآمد ملی، ایجاد اشتغال و رشد اقتصادی ایفا نماید.

واژگان کلیدی: صنعت گردشگری، رشد اقتصادی، درآمد ملی

مقدمه

ایران، سرزمینی چهار فصل و با تمدنی چند هزار ساله، از نظر جاذبه‌های متنوع و منحصر به فرد تاریخی، مذهبی، فرهنگی، طبیعی و غیره، در رتبه بندی جهانی، در ردیف ده کشور اول جهان قرار دارد، اما در عمل، تا بحال نتوانسته این جایگاه را در دنیا در جذب گردشگر، بدست آورد. آمارها نیز بر این نکته صحه می‌نهند که میزان رشد گردشگران ورودی به ایران در دوران قبل از انقلاب معادل ۱۵/۴۳ بوده است در حالی که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با تغییر اوضاع سیاسی منطقه، جنگ ایران و عراق، نرخ رشد گردشگران ورودی، طی دوره‌ی ۱۳۵۷-۱۳۶۷ به کشور دچار سیر نزولی شدید شده و به ۹/۸- درصد کاهش یافته است. پس از اتمام جنگ و با آغاز برنامه اول توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۳) تعداد گردشگران به ایران به متوسط ۲۸/۸۳ درصد در سال رشد یافته و با تغییری اندک، در طی برنامه‌ی دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸) به رقم ۲۹/۸۱ درصد در سال رسیده. این میزان در طی برنامه‌ی سوم توسعه‌ی اقتصادی کشور با کاهشی شدید نسبت به سال‌های برنامه‌ی اول و دوم، به طور متوسط ۴/۷۴ درصد در سال بوده است. (لطفی، ۱۳۸۷). با مطرح شدن سند چشم‌انداز ۲۰ ساله از سال ۱۳۸۳ ه.ش. به صنعت گردشگری روحی نو دمیده شده و متولیان امر گردشگری و وظایف آنها مشخص گردیدند. در این راستا، پژوهش حاضر ابتدا نقش گردشگری در رشد و توسعه اقتصادی در جهان و ایران را مورد توجه قرار داده، سپس رابطه درازمدت صنعت توریسم و رشد اقتصادی در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۵ میلادی با بهره‌برداری از روش ARDL را برآورد نموده و در نهایت در پی پاسخگویی به این سؤال است که با عنایت به سند چشم‌انداز بیست ساله ۱۴۰۴، رسیدن به اهداف این سند در مدت زمان باقیمانده، امکان پذیر خواهد بود؟

مبانی نظری و پیشینه

صنعت گردشگری به عنوان یکی از صنایع پر درآمد و در عین حال سالم و پاک برای اقتصاد هر منطقه و کشور محسوب می‌گردد، رونق این صنعت بیانگر ثبات سیاسی اقتصادی، اجتماعی، امنیتی، فرهنگی و علمی کشورهای جهان است. به بیان دیگر صنعت گردشگری با برخورداری از امتیازات منحصر به فرد، همزمان چندین هدف را در فضای یک منطقه تأمین می‌نماید در حالی که صنایع دیگر هر کدام به تنهایی تأمین کننده بخشی از اهداف مورد نظر هستند. این صنعت نو پا، در سالهای اخیر تاثیرات زیادی بر رشد و توسعه اقتصادی جهان داشته است، به گونه‌ای که به یکی از بزرگ‌ترین بخشهای اقتصادی در اکثر کشورها تبدیل شده است. امروزه توسعه گردشگری در تمامی عرصه‌ها، چه در سطح ملی و منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی مورد توجه برنامه ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است. ایجاد اشتغال، ارز آوری، تعادل منطقه‌ای، کمک به صلح جهانی، کمک به سرمایه‌گذاری در میراث فرهنگی، بهسازی محیط، توسعه نواحی روستایی برخوردار از جاذبه‌های گردشگری و پیشگیری از مهاجرت جمعیتی و سایر موارد، از جمله مزایای این بخش است. آگاهی جوامع از کارآیی گردشگری باعث شده است که این واژه مفهومی بسیار گسترده در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پیدا کند و به عنوان یک صنعت تلقی شود. مهم‌ترین امتیازاتی که گردشگری را به عنوان یک صنعت مطرح نموده است، همانا منابع و امکانات، سرمایه‌گذاری و اشتغال

زایی، تاسیسات و تجهیزات، مدیریت و بهره برداری، دانش فنی و نیروی انسانی ماهر، تبلیغات و مقررات بازار و رقابت است که به صورت منسجم و مرتبط با سایر بخشهای اجتماعی و اقتصادی، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. توسعه‌ی صنعت گردشگری، به ویژه برای کشورهای در حال توسعه از جمله ایران که اقتصاد آن متکی به درآمدهای حاصل از صادرات نفت بوده و متغیرهای کلان اقتصادی آن با پیروی از قیمت جهانی نفت در طول زمان دچار نوسانات شدیدی می‌شوند و از طرف دیگر با معضلاتی همچون میزان بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و غیره مواجه هستند، می‌تواند به عنوان راهی برای رهایی از وابستگی به درآمدهای نفتی و خروج از بحرانهای اقتصادی باشد. روند حاکم بر متغیرهایی همانند تولید ناخالص ملی، سرمایه گذاری ناخالص، درآمد سرانه و غیره در سه دهه‌ی اخیر اقتصاد ایران، به روشنی نشان دهنده‌ی این موضوع است. از این رو، به منظور تنوع بخشیدن به منابع رشد اقتصادی و درآمدهای ارزی و هم چنین ایجاد فرصت‌های جدید شغلی در کشور، توسعه‌ی صنعت گردشگری از اهمیت فراوانی برخوردار است؛ زیرا ایران از نظر جاذبه‌های گردشگری جزء ده کشور اول جهان قرار دارد و از پتانسیلهای زیادی برای جهانگردی و گردشگری بین‌المللی برخوردار است. از این رو باید زمینه‌های توسعه گردشگری، به عنوان یک راهبرد رشد و توسعه اقتصادی فراهم گردد.

مسوولان در ایران نیز از سال ۱۳۸۳ ه.ش. نگاه جدی‌تری به گردشگری داشته‌اند. بی تردید صنعت گردشگری یکی از مطمئن‌ترین و ارزان‌ترین منابع کسب درآمد ارزی است و گسترش این صنعت در ایران می‌تواند جایگاه درآمدهای نفتی را اشغال کند. این صنعت نه تنها در پیشبرد اقتصاد ملی و درآمدهای ارزی نقش دارد بلکه صنعتی پاکیزه و فاقد آلودگی است و در عین حال اشتغالزایی بالایی دارد. بی جهت نیست که امروزه کشورهای صنعتی اروپا و آمریکا تمام نیروی خود را در جهت جذب گردشگر به کار می‌برند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که بخش گردشگری به ازای هر دلار درآمد اضافه، اشتغال بیشتری نسبت به سایر بخش‌ها ایجاد می‌کنند. اگر ساختار صنعتی یک منطقه ارزش افزوده بسیار بالا داشته باشد ولی در مقابل سرمایه بر باشد و در نتیجه توزیع درآمد نابرابر و مشاغل اندکی داشته باشد، در این حالت بسیاری از سیاستگذاران، توسعه گردشگری را به دلیل کاربر بودن این صنعت، سیاست مطلوبی برای کاهش بیکاری در این مناطق می‌دانند که در سایر بخش‌ها فرصت‌های اندکی دارند.

کاربر بودن مشاغل گردشگری در مورد فعالیت‌های هتلداری، رستوران داری، عرضه سوغاتی و فعالیت‌های گردشگری کوچک مصداق پیدا می‌کند. در مقابل فعالیت‌های حمل و نقل و تورگردانی به طور کلی نسبتاً سرمایه بر هستند. وجود فعالیت‌های کارآفرینانه یک ویژگی دیگر است که کاربری بخش گردشگری را نشان می‌دهد. این فعالیت‌ها معمولاً سرمایه گذاری اندکی دارند، درآمد آنها بستگی به میزان فعالیت آنها دارد و اغلب به صورت نقدی است. بر طبق آمار موجود، در کشورهای توسعه یافته ۱۰ درصد از نیروی کار در بخش گردشگری فعال هستند، در حالی که در ایران تنها ۵۰ هزار نفر در این بخش فعالیت می‌کنند در حالی که در ایران که با مازاد نیروی کار روبرو هستیم ضرورت دارد تا دولت با ایفای نقش نظارتی و هدایتی خود، استراتژی‌های مربوطه را اتخاذ کند. برای گسترش گردشگری ابتدا باید به طور کامل موانع موجود شناسایی شوند سپس راهکارهایی جهت از میان برداشتن آنها ارائه دهیم. کمبود امکانات رفاهی در شهرها و جاده‌ها، قیمت بالای بلیت هواپیما و علی‌الخصوص هتل‌ها، ناامنی در جاده‌ها و کسب رتبه اول مرگ‌ومیر ناشی از تصادفات رانندگی در دنیا، دست و پاگیر بودن مقررات در خصوص

ورود گردشگران و... از جمله موانعی است که نمی‌گذارد وضعیت این صنعت بهبود یابد، در مقابل با بسترسازی فرهنگی، بیان اهمیت گردشگری برای همه سازمان‌ها و مردم، توجه به خواسته‌های گردشگران، ایجاد فضاهای ارزان‌قیمت اقامتی و حفظ محیط زیست، ارائه تسهیلات زیربنایی همچون جاده‌ها و وسایل حمل و نقل عمومی و غیره، بازسازی و ترمیم اماکن از جمله راهکارهایی برای گسترش این صنعت است. در طی شصت سال اخیر، گردشگری در جهان، از رشد پیوسته‌ای برخوردار بوده است، به طوری که به یکی از بخشهای اقتصادی با سرعت رشد بالا تبدیل شده است. در طی سال‌های ۲۰۱۵-۱۹۵۰، گردشگری بین‌المللی، از ۲۵ میلیون گردشگر در سال ۱۹۵۰ به حدود ۱.۵ میلیارد نفر در سال ۲۰۱۵ میلادی رسیده است. چنین رشد بی‌سابقه‌ای توانسته تأثیر مهمی بر افزایش اشتغال، درآمدهای مرتبط با مکان‌های اقامتی، درآمدهای دولتی و از همه مهمتر بر رشد و توسعه اقتصادی کشورها داشته باشد. روی هم رفته، گردشگری توانسته به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم بر رشد اقتصادی تأثیرگذار باشد. (Oh, 2005).

الف. اثرات مستقیم گردشگری بر رشد اقتصادی

گردشگری بعنوان یکی از صنایع خدماتی، بخشی از تولید ناخالص داخلی کشور میزبان محسوب می‌شود و مستقیماً بر رشد اقتصادی آن کشور تأثیر می‌گذارد. جدول شماره یک تعداد ورود گردشگر بین‌المللی و درآمد حاصل از گردشگری را در سطح جهانی و در مناطق مختلف در طی سال‌های (۱۹۹۰-۲۰۱۵) نشان می‌دهد. این آمار نشان می‌دهد که هر چه تعداد ورود گردشگر بین‌المللی در سطح جهان افزایش می‌یابد، درآمد حاصل از آن نیز افزایش می‌یابد. از این رو، صنعت گردشگری می‌تواند راهکاری مناسب برای کسب درآمدهای ارزی برای کشورها و در نتیجه رشد اقتصادی بالاتر باشد. به عنوان مثال، در سال ۱۹۹۸ گردشگری بین‌المللی حدود هشت درصد از کل درآمدهای جهان و ۳۷ درصد از صادرات بخش خدمات را به خود اختصاص داده است. (رهبری، ۱۳۸۴). همچنین بر اساس پیش‌بینی‌های رسمی سازمان جهانی گردشگری، درآمد حاصل از گردشگری در سطح جهان تا سال ۲۰۲۰، به ارزش تقریبی دو تریلیون دلار در هر سال خواهد رسید.

جدول شماره ۱: تعداد ورودی گردشگر بین‌المللی (میلیون نفر)

مناطق و سال	۱۹۹۰	۱۹۹۵	۲۰۰۰	۲۰۰۵	۲۰۱۶
جهان	۲۷۰	۴۱۱	۴۸۱	۶۸۰	۱/۲۳۵
اروپا	۱۴۲/۸۹	۲۱۲/۱۶	۲۳۲/۴۹	۳۴۸/۲۶	۶۱۵
آسیا و اقیانوسیه	۴۶/۴۷	۸۰/۷۰	۹۰/۲۱	۱۴۰/۷۷	۳۰۹
آمریکا	۶۹/۲۷	۹۸/۴۴	۱۳/۸۰	۱۴۴/۵۶	۲۰۰
آفریقا	۶/۴۰	۸/۵۰	۱۰/۵۰	۲۱/۵۳	۵۸
خاورمیانه	۵/۱۲	۱۰/۹۱	۱۷/۵۷	۲۷/۵۶	۵۴
ایران	۰/۱۵۳	۰/۵۶۸	۲/۱	۱/۸	۵/۲

منبع: (WTO, 2015)

مقایسه میان گردشگران داخلی و خارجی در این صنعت بیانگر اهمیت آن در توسعه اقتصاد داخلی کشورها است به گونه‌ای که بر اساس آمار سازمان گردشگری جهانی، نسبت گردشگران داخلی به خارجی، ۱۰ به ۱ است. که از آثار مستقیم حاصل از صنعت گردشگری است (WTO 2016)

^۱ این تعداد گردشگر جهانی، حدود ۶۰۰ میلیون نفر بیشتر از پیش‌بینی WTO برای سال ۲۰۲۰ میلادی است.

هزینه‌های بازدیدکنندگان دارای نقش مستقیم در سودآوری، ایجاد فرصت‌های جدید شغلی و ایجاد درآمد مالیاتی برای بخش عمومی است. مخارجی که بازدیدکنندگان برای تأسیسات اقامتی، غذا، پذیرایی و خرید سوغات به طور مستقیم پرداخت می‌کنند به صورت دستمزد به کارکنان پرداخت می‌شود و در نتیجه باعث تقویت اشتغال و افزایش فعالیت اقتصادی و چرخش مالی بالا در سایر بخش‌ها می‌شود.

ب. اثر غیر مستقیم گردشگری بر رشد اقتصادی

گردشگری به صورت غیر مستقیم نیز بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارد؛ به این صورت که اگر صنعت گردشگری به دلیل تعامل زیاد با دیگر بخش‌های اقتصادی، دچار رونق شود، سایر بخش‌های اقتصادی که به آن کالا یا خدمت ارائه می‌دهند و یا محصول آن را مصرف می‌کنند، همراه با آن حرکت رو به رشد خواهند داشت، یعنی گردشگری می‌تواند به عنوان موتوری برای رشد اقتصادی عمل کند که سایر فعالیت‌ها را نیز به دنبال خود رو به جلو براند. از سوی دیگر، رشد اقتصادی بر توسعه صنعت گردشگری مؤثر است. (رابطه علیتی دو طرفه) رشد اقتصادی، با توسعه زیرساخت‌های گردشگری از جمله توسعه حمل و نقل و راه‌ها، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، گسترش پول الکترونیک، توسعه اماکن اقامتی، رستوران‌ها و هتل‌ها و هم چنین توسعه تسهیلات تفریحی و امور رفاهی، می‌تواند موجب توسعه صنعت گردشگری شود. بر اساس برآورد سازمان جهانی توریسم در گزارش دوره‌ای ۲۰۱۶ میلادی، از هر ده نفر شاغل یک شغل در حوزه صنعت گردشگری است. ۱۰٪ از تولید ناخالص داخلی، از آن صنعت توریسم است ۱/۵ تریلیون دلار در صادرات متعلق به توریسم است که ۷٪ صادرات جهانی را شامل می‌شود. ضمناً ۳۰٪ از سرویس‌های خدماتی صادرات برعهده صنعت توریسم است. علاوه بر آن تبادلات فرهنگی، صلح و امنیت جهانی، حفظ محیط زیست، رشد و توسعه اقتصادی از دیگر محسنات صنعت توریسم است. (WTO, 2016)

در جمع بندی بحث می‌توان گفت که از ترکیب مخارج مستقیم (به وسیله گردشگران)، غیر مستقیم (عرضه مجدد)، و مخارج القایی (استفاده از دستمزد) گردشگران، به عنوان اثر تکاثری در اقتصاد یاد می‌شود. که ویژگی آن مانند شاخصه‌های قله سنگی است. که به داخل حوضی پرتاب شود و اثر اولیه آن، تولید بزرگترین موج و به دنبال آن موج‌های کوچکتر است. به طوری که بعد از آن در سطح کل منطقه پخش می‌شوند. اهمیت این موج‌ها به یک سری عوامل بستگی دارد که به یکدیگر مرتبط هستند. عوامل مؤثر بر درآمدهای حاصل از توسعه گردشگری، ساختار اقتصادی منطقه مقصد، ماهیت تسهیلات گردشگری، مالکیت، سطح سرمایه‌گذاری، و نوع تقاضای گردشگری هستند. البته باید توجه داشت که صنعت گردشگری مقوله‌ای فرهنگی-سیاسی نیز بشمار می‌رود، حفظ ارزش‌ها در ساختار سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، لذا دولت به منظور تعریف معیارهای فرهنگی و اجرای آن با محدودیت‌هایی مواجه بوده است که دیدگاه صرف سودگرایی اقتصادی از این صنعت را برایش توجیه پذیر نمی‌کند. (نوربخش و همکاران، ۱۳۸۹). علاوه بر آن، باید به این نکته نیز واقف بود که هر گردشگر، فرهنگ خاص خود (مثبت و منفی) را به کشور میزبان هدیه می‌کند که می‌تواند تحول گرا یا واپس‌گرا باشد. در ادامه خلاصه‌ای از پژوهش‌های مرتبط به موضوع به عنوان پیشینه پژوهش ارائه می‌شود.

بزازان و تاج علی در مطالعه خود در سال ۱۳۸۵، با عنوان بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در ایران به بررسی بین بخش جهانگیری و بخش‌های دیگر اقتصادی ایران با استفاده جدول داده ستانده پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان داد

که فعالیت‌های صنایع غذایی، صنایع منسوجات، پوشاک و چرم، هتل و رستوران، بیشترین سهم از تولید، درآمد و اشتغال ایجاد شده در اثر مخارج گردشگران، را به خود اختصاص داده است. خسروآبادی (۱۳۸۵) با استفاده از روش رگرسیون حداقل مربعات معمولی به بررسی عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری ۱۳۸۳-۱۳۴۴ پرداخته است. نتایج حاصل از تخمین مدل، بیانگر این است که متغیرهای تبلیغات، انقلاب و جنگ به عنوان متغیرهای مهم و مؤثر بر تقاضای گردشگری کشور محسوب می‌شوند. محمدزاده و نجفی نسب (۱۳۸۷) با استفاده از آزمون استاندارد علیت گرنجر به بررسی رابطه علی بین تعداد گردشگران و پرداخته‌اند. یافته‌های این مطالعه - تولید ناخالص داخلی در کشورهای منتخب اسلامی طی سال‌های ۲۰۰۵-۱۹۹۵- بیانگر این است که یک رابطه علی یکطرفه از تولید ناخالص داخلی به تعداد گردشگران وارده به این کشورها در دوره زمانی مورد مطالعه برقرار بوده است. طیبی و همکاران (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای با عنوان بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران ۱۳۸۳-۱۳۳۸ به بررسی رابطه علیت بین گردشگری و رشد اقتصادی در ایران پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که بین توسعه گردشگری بین المللی و رشد اقتصادی رابطه متقابل و دو طرفه‌ای وجود دارد. به طوری که می‌توان گفت هر چه رشد کشور از رشد اقتصادی برخوردار باشد، از تعداد گردشگری بیشتری نیز برخوردار است و هرچه گردشگر بین المللی بیشتر باشد کشور به رشد اقتصادی بیشتری خواهد رسید. بر اساس نتایج این تحقیق افزایش GDP کشور باعث افزایش ۰/۹۲ درصد در گردشگری و یک درصد افزایش در گردشگری باعث افزایش ۰/۴۱ درصد در GDP می‌شود.

طیبی و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان بررسی رابطه بین المللی گردشگری و رشد اقتصادی در ایران از ۲۰۰۴-۱۹۹۵ پرداختند. نتایج نشان داد که رابطه علی بین گردشگری و رشد اقتصادی ایران وجود دارد. محمدزاده و همکاران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای به تخمین تابع تقاضای خارجی برای گردشگری در ایران طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۵۰ پرداخته‌اند. در این مطالعه، مدل تحقیق با استفاده از رهیافت پارامتر متغیر در طول زمان کالمن - فیلتر برآورد شده است. نتایج تخمین مدل دلالت بر این دارد که کششهای درآمدی، قیمتی و عادات رفتاری و انتظاری، دارای تغییرات منظم و ثابت طی زمان بوده و به تدریج تغییرات آنها طی زمان کاهش می‌یابد. همچنین کشش درآمدی تقاضای خارجی گردشگری در ایران در مقایسه با کششهای قیمتی و عادات رفتاری بیشتر می‌باشد. کشش درآمدی تخمین زده شده نشان می‌دهد که تقاضای گردشگری خارجی در ایران یک کالای نرمال بوده و از طرف دیگر، کشش قیمتی نیز حاکی از آن است که این کالا، کالای کم کشش می‌باشد. علاوه بر این، تقاضای گردشگری ایران با متغیر مجازی جنگ رابطه معکوس داشته که نشان می‌دهد با وقوع بحران جنگ، تقاضای خارجی برای گردشگری در ایران کاهش یافته است.

یاوری و همکاران (۱۳۸۹) با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم یافته، رابطه میان صنعت گردشگری و رشد اقتصادی را در منتخبی از کشورهای عضو کنفرانس اسلامی در دوره ۲۰۰۷-۱۹۹۰ بررسی کردند. نتایج تجربی حاصل از این تحقیق رابطه مثبت بین مخارج گردشگری و رشد اقتصادی در این کشورها را تأیید می‌کند. رنج پور و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی ۱۳۸۸-۱۳۴۷ رابطه بین درآمد حاصل از صنعت گردشگری و تولید ناخالص داخلی بدون نفت را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دادند. نتایج نشان داد که رابطه علیت بلند مدت از طرف درآمدهای حاصل از گردشگری به رشد تولید ناخالص داخلی

بدون نفت وجود دارد. بنابر این توسعه صنعت گردشگری می‌تواند به عنوان محرک تولید ناخالص داخلی و نیز رشد اقتصادی کشور گردد.

ایجنیو-مارتین و همکاران^۱ (۲۰۰۴)، به بررسی رابطه بین گردشگری و رشد اقتصادی در ۲۱ کشور آمریکای لاتین در سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۵۸ با استفاده از روش داده‌های تابلویی و تخمین زننده آرلانو-بونند پرداختند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در کشورهای با درآمد سرانه پایین (۳ کشور) و نیز در کشورهای با درآمد متوسط (۱۱ کشور) رشد گردشگری بر رشد اقتصادی کشور مؤثر بوده است و تأثیر مثبتی بر آن دارد؛ اما در کشورهای با درآمد بالا (۷ کشور) این رابطه عکس شده و رشد گردشگری اثر منفی بر رشد اقتصادی می‌گذارد. گوندوز و هاتمی^۲ (۲۰۰۵) رابطه صنعت گردشگری و رشد اقتصادی را در سال‌های ۲۰۰۲-۱۹۶۳ با استفاده از آزمون علیت برای کشور ترکیه مورد بررسی قرار دادند. نتایج این تحقیق ناشی از وجود یک رابطه یک طرفه از صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی است، یعنی گردشگری بر رشد اقتصادی اثرگذار بوده است.

پو وان چنگ و هانگ^۳ (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای به بررسی رابطه گردشگری و رشد اقتصادی با استفاده از داده‌های سالانه ۲۰۰۵-۱۹۹۵ در ۸۸ کشور مختلف پرداختند. آن‌ها از یک مدل خطی برای این بررسی استفاده کرده و به تحلیل این موضوع پرداختند. نتایج این تحقیق نشان داد که رابطه مثبتی بین رشد گردشگری و رشد اقتصادی در این کشورها وجود دارد. کاتر کویگلو^۴ (۲۰۰۹) با استفاده از روش یوهانسون رابطه رشد اقتصادی و صنعت گردشگری را برای کشور ترکیه مورد بررسی قرار داد، این مطالعه برای سال‌های ۲۰۰۶-۱۹۶۰ طراحی شده بود، بر خلاف مطالعات بالا رابطه علیت از صنعت گردشگری به رشد اقتصادی را رد کرد.

لیتاو و^۵ (۲۰۱۱) رابطه بین رشد اقتصادی و گردشگری را طی سال‌های ۲۰۰۸-۱۹۹۵ در کشور پرتغال و بیست کشور همسایه‌اش با استفاده از تخمین زننده گشتاورهای تعمیم یافته سیستمی بررسی کرد. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که گردشگری اثر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی داشته است. جعفری صمیمی و همکاران (۲۰۱۱) رابطه علیت بین صنعت گردشگری و رشد اقتصادی را با استفاده از مدل پانل خودرگرسیون برداری برای کشورهای درحال توسعه در دوره ۲۰۰۹-۱۹۹۵ مورد بررسی قرار دادند. نتایج حاکی از آن است که در بلند مدت رابطه دوطرفه مثبتی بین این دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر در عین حال که گردشگری منجر به رشد اقتصادی می‌شود، رشد اقتصادی و سطح توسعه نیز عامل مهمی در جذب گردشگران است.

صفدری و همکاران (۲۰۱۲) رابطه بلند مدت بین مصارف صنعت گردشگری و رشد اقتصادی برای ایران را از دوره ۲۰۰۸-۱۹۷۸ مورد بررسی قرار دادند. نتایج این مطالعه که بر اساس خود رگرسیون برداری انجام شده است. بیانگر آن است که مخارج گردشگری اثر مثبتی بر رشد اقتصادی ایران دارد. عبدل و همکاران (۲۰۱۳) در مقاله خود به بررسی ارتباط توریسم و رشد اقتصادی در پاکستان طی دوره ۱۹۷۲-۲۰۱۱ با روش ARDL پرداختند نتایج حاصله نشان داد که گردشگری در درازمدت اثر مثبت بر رشد اقتصادی داشته است.

¹. Eugenio-Martin

². Gunduz & Hatemi

³. Po, W. C., & Huang

⁴. katircioglu

⁵. Leitao

کر فون^۱ و صلاح (۲۰۱۴) در مقاله خود به بررسی تأثیر گردشگری، مصرف انرژی و توانایی نهادهای سیاسی بر رشد اقتصادی در کشورهای منا در مدت زمان ۲۰۰۹-۲۰۱۰ میلادی با استفاده از روش GMM پرداخته‌اند، نتایج حاکی از آن است که گردشگری اثر قابل ملاحظه‌ای بر رشد اقتصادی این کشورها داشته است. کومار^۲ و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله خود به بررسی ارتباط توریسم با رشد اقتصادی طی دوره زمانی ۱۹۷۵-۲۰۱۲ با استفاده از روش ARDL در مورد مالزی پرداخته‌اند.

برآورد مدل

جهت بررسی همگرایی و رابطه درازمدت میان صنعت توریسم و رشد اقتصادی در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۵ میلادی از روش ARDL برای متغیرها بهره برداری شده و داده‌ها نیز از سایت صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و سازمان جهانی توریسم استخراج گردیده‌اند.

جهت تخمین الگو، اولاً بایستی آزمونهای مانایی متغیرها انجام شود. برای مانایی متغیرها از آزمون ریشه واحد فلیپس - پرون استفاده شده است. در صورت ناماننا بودن متغیرها با روش تفاضل گیری می‌توان اغلب متغیرها را مانا کرد. از آن جایی که یکی از قابلیت‌های روش مورد استفاده در مطالعه حاضر (ARDL) این است که حساسیتی نسبت به تفاضل مرتبه اول نشان نمی‌دهد، بنابراین با یک بار تفاضل گیری از متغیرها نتایج زیر حاصل می‌شود. جدول شماره (۲) مانایی متغیرها را بر اساس آزمون فلیپس - پرون با مقدار بحرانی ۲.۸۹- و آماره‌های آن را در سطح ۵ درصد نشان می‌دهد:

جدول شماره ۲: نتایج آزمون مانایی داده‌ها

متغیر	Pergdp	Dpergdp	Torism	Dtorism	Opeen	Dopeen	Ex	Dex
آماره	۱.۲۳	-۵.۴۶	-۰.۲۹	-۵.۴۱	-۰.۷۷	-۴.۳۵	۱.۲۴	-۴.۷۴

منبع: یافته‌های تحقیق

برای موجود بودن رابطه تعادلی درازمدت به سمت تعادل از فرمول زیر بهره برداری شده است:

$$t = \sum_{i=1}^p (\phi_i - 1) : \sum_{i=1}^p (S \phi_i - 1)$$

اگر قدر مطلق t به دست آمده از قدر مطلق مقادیر بحرانی ارائه شده توسط بنرجی و همکاران (۱۹۹۳) بزرگ‌تر باشد، فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود هم‌انباشتگی رد شده و وجود رابطه درازمدت پذیرفته می‌شود (تشکینی، ۱۳۸۴).

$$T = -3.65$$

جدول شماره ۳: نتایج آزمون ریشه واحد فلیپس-پرون در سطح ۵ درصد

متغیر	Pergdp	Dpergdp	torism	Dtorism	Opeen	Dopeen	Ex	Dex
آماره	1.23	-۵.۴۶	-0.29	-۵.۴۱	-0.76	-۴.۳۵	1.24	-4.71

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول شماره ۴: نتایج برآورد مدل رشد اقتصادی بر پایه توریسم

$Dpergdp = 212.2 + 0.00684 (Dtorism) - 1524.45 (Dex) + 145.86 (Dopeen)$
T آماره 4.4571 1.1025-4.8004 2.8701
Pvalue (0.001) (0.123) (0.001) (0.023)
$R^2 = 0.96123$ $R^2 = 0.95441$ DW = 2.10

¹Chor FOON TANG

²Kumar

نتایج نشان داد که توریسم در درازمدت اثر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد، البته بر اساس مبانی نظری رشد، عوامل اصلی دیگری نیز بایستی موجود باشند تا به رشد اقتصادی بالاتر منتج شود که در اینجا مورد بحث ما نیست. پس از انجام برآورد درازمدت مدل، برآورد الگوی ترجیح الگوی تصحیح خطای مدل انجام می‌گیرد. اگر ضریب مدل تصحیح خطا از نظر آماری معنادار و منفی باشد، بیانگر سرعت تعدیل بالا بوده و همچنین معنی دار بودن ضریب آن، نشان دهنده وجود رابطه درازمدت معنی دار میان متغیرهای الگو می‌باشد. بر اساس نتایج ضریب $ECM(-1)$ برابر ۰.۶۳۸۴۴ است و این امر نشان دهنده آن است که حرکت به سمت تعادل با سرعت نسبتاً پایینی صورت می‌گیرد. مقایسه پژوهش حاضر با پیشینه تحقیق حاکی از آن است که این بررسی با مطالعه طیبی و همکاران، یآوری و همکاران، ایچینو-مارتین و همکاران، گوندوز و هاتمی، لیتاوو، جعفری صمیمی و همکاران، صفدری و همکاران، عبدل و همکاران و کر فون و صلاح مورد تأیید قرار داده و پژوهش کاتر کویگلو را رد می‌کند.

توسعه گردشگری و سند چشم انداز ۱۴۰۴

در حال حاضر، سند چشم انداز توسعه ۱۴۰۴ عالی‌ترین طرح فرادستی توسعه کشور در زمینه صنعت گردشگری است که برنامه‌های توسعه ۵ ساله کشور با عنایت به این سند تدوین می‌شود. لذا پاسخ به این پرسش اساسی اهمیت می‌یابد که آیا می‌توان به اهداف کمی تبیین شده در سند چشم انداز در این زمینه دست یافت که پیش بینی می‌کند در پایان برنامه هفتم جمعیت گردشگر ورودی به ایران باید به تعداد ۲۰ میلیون نفر (به میزان یک درصد گردشگر بین المللی) و درآمد ارزی به مبلغ ۲۵ میلیارد دلار بالغ شود (جدول شماره ۵) ضمناً دولت باید با ایجاد راهکارهای مناسب حدود یک و نیم میلیون نفر را در بخش گردشگری وارد بازار کار کند.

جدول شماره ۵: برنامه جذب گردشگر طی ۴ برنامه ۵ ساله توسعه (میلیون نفر)

سالهای برنامه	نرخ رشد برنامه	تعداد گردشگر/ سال پایانی برنامه	درآمد ارزی / سال پایانی برنامه
برنامه ۴ (۸۸-۸۴)	٪۳۰	۲/۶ میلیون نفر	۱/۵ میلیون دلار
برنامه ۵ (۹۳-۸۸)	٪۲۰	۶/۵ میلیون نفر	۴/۵ میلیون دلار
برنامه ۶ (۹۸-۹۴)	٪۱۵	۱۳ میلیون نفر	۱۰ میلیون دلار
برنامه ۷ (۱۴۰۳-۹۹)	٪۱۰	۲۰ میلیون نفر	۲۵ میلیون دلار

منبع: یافته‌های تحقیق

در اینجا دو تفکر متمایز وجود دارد: عده‌ای با توجه به شرایط موجود کشور (همانند عدم امکانات کافی و جذاب برای جذب گردشگر، عدم زیرساختارهای لازم) از یک سوی و شرایط بین المللی (همانند تبلیغات سوء رسانه‌های جهانی علیه ایران) از سوی دیگر، دستیابی به پذیرش روزانه بیش از ۵۵ هزار نفر گردشگر را ناممکن می‌دانند. گروه دیگر رسیدن به اهداف چشم انداز را با توجه به پتانسیلهای موجود (جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، اقلیمی، آب و هوایی، تنوع محیط طبیعی، حیات گیاهی و جانوری) چندان بعید نمی‌دانند. با توجه به بررسی‌های انجام شده در این مقاله و همچنین مدت زمان باقیمانده بنظر می‌رسد آراء گروه اول به واقعیت نزدیکتر باشد، اگرچه این امکان هم وجود دارد که با خیزهای بلند و گسترده بتوان با اجرایی کردن سند ابلاغی از سوی هیات وزیران بشماره ۳۱۰۹۰/۵۹۴۴۷ مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۱۴ برگرفته از سند چشم انداز، با تخصیص بودجه کافی، انجام اقدامات و فعالیتهای بصورت جدی پیگیری شود تا بدین طریق، کشور بتواند از مواهب این صنعت برای افزایش درآمد ارزی و گریز از

اقتصاد تک محصولی گام برداشته و با هدف ریشه کن نمودن فقر و همپیوندسازی با کشورهای دیگر استفاده کند و در این راستا، در سالهای پایانی برنامه هفتم، به اهداف سند ۲۰ ساله نیز دست یابد.

نتیجه گیری

صنعت گردشگری بعنوان صنعتی نوپا در رشد و توسعه اقتصادی کشورها نقش مهمی داشته است. این صنعت ضمن ایجاد فعالیت‌های متنوع در جامعه، موجب تحرک و پویایی در سایر بخش‌های اقتصادی شده و توانسته در بخش‌های حمل و نقل، مواد غذایی، سوخت و انرژی، صنایع دستی، بخش ساختمانی و به تبع آن، فعالیت‌های گردشگری، ایجاد اشتغال زایی، درآمدزایی، اخذ مالیات از فعالیت‌های متنوع گردشگری و توسعه امکانات عمومی، حفظ آثار باستانی، و جاذبه‌های طبیعی به عنوان منابع درآمدزای اقتصادی، توسعه صنایع دستی و جلوگیری از فراموشی آنها و همچنین در موازنه ارزی نیز تأثیرات سازنده‌ای داشته باشد. تحقیقات انجام گرفته در زمینه اثرات اقتصادی گردشگری نشان می‌دهند که سرمایه گذاری در زمینه گردشگری، رشد اقتصادی پایداری را به دنبال خواهد داشت. بررسی رابطه درازمدت میان صنعت توریسم و رشد اقتصادی در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۱۵ میلادی در ایران حاکی از آن است که با توجه به شرایط خاص کشور، توجه به توسعه صنعت گردشگری با کاستی‌هایی مواجه بوده و لذا در صورتی می‌تواند در پایان برنامه هفتم، به اهداف از پیش تعیین شده در سند چشم انداز بیست ساله در زمینه صنعت گردشگری دست یابد که با خیزهای بلند و گسترده بتوان با اجرایی کردن سند ابلاغی از سوی هیات وزیران بشماره ۳۱۰۹۰/۵۹۴۴۷ مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۱۴ برگرفته از سند چشم انداز، با تخصیص بودجه کافی، انجام اقدامات و فعالیتها بصورت جدی پیگیری شود تا بدین طریق، کشور بتواند از مواهب این صنعت برای افزایش درآمد ارزی و گریز از اقتصاد تک محصولی گام بردارد.

منابع

- بزازان، ف، تا جعلی، م. (۱۳۸۵): بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در ایران، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء (س).
- تشکینی، احمد (۱۳۸۴)، اقتصادسنجی کاربردی به کمک Microfit، تهران موسسه فرهنگی هنری دیباگران، ۱۴۵-۱۶۰
- جعفری صمیمی، احمد، خیره، شیما (۱۳۹۲)، اثر گردشگری بر توسعه انسانی، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، سال ۲، شماره ۷، ۱۱-۲۴.
- خسروآبادی، م. (۱۳۸۵): تخمین تابع تقاضای گردشگری خارجی ایران طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۴۴. و ارائه استراتژی‌های گسترش صنعت گردشگری ایران با استفاده از استراتژی‌های توسعه گردشگری در مالزی، سنگاپور و مصر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صنعتی اصفهان، دانشکده مهندسی صنایع و سیستم‌ها، اصفهان.
- رنج پور، رضا؛ کریمی تکانلو، زهرا، نجفی نسب، میر حجت. (۱۳۹۰): بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی دوره ۱۳۸۸-۱۳۴۷. فصلنامه تحقیقات اقتصادی، صص ۱۱۵-۱۳۴.
- رهبری، مهدی. (۱۳۸۴): گردشگری و توسعه پایدار. مجموعه مقالات اولین همایش سراسری نقش صنعت گردشگری در توسعه استان مازندران، تهران: انتشارات رسانش.
- طیعی، سید کامیل، جباری، امیر، بابکی، روح الله. (۱۳۸۶): بررسی رابطه توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در ایران ۱۳۸۳-۱۳۳۸. پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی. ۲۶، صص ۸۳-۱۱۰.

محمدزاده، پ و نجفی نسب، م.ح. (۱۳۸۷): بررسی رابطه علی بین تعداد گردشگران و تولید ناخالص داخلی در کشورهای منتخب اسلامی، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال اول، شماره چهارم، صص: ۹۹-۱۱۲.

محمدزاده، پ. بهبودی، د. فشاری، م. و ممپور، س. (۱۳۸۹). تخمین تابع تقاضای گردشگری ایران، رهیافت TVP، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال اول شماره اول، صص ۱۰۷-۱۳۲.

نوربخش، سید مرتضی؛ اکبرپور سراسکانرود. (۱۳۸۹): نقش گردشگری شهری در توسعه اقتصادی کلان شهرها، اقتصاد شهر، ۲، صص ۲۰-۳۴.

یاوری، ک. رضاقلی زاده، م. مهدیه، آقای، مصطفوی و سید محمدحسن. (۱۳۸۹). تأثیر مخارج توریسم بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC). *مجله تحقیقات اقتصادی*, 19

Abdul Jalil Tahir Mahmood & Muhammad Idrees (2013), Tourism-growth nexus in Pakistan: Evidence from ARDL bounds tests, in: *Economic Modelling*, Volume 35, September 2013, PP 185-191

Chor Foon Tang, and salah Abosedra (2014) The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in the MENA countries, in: *Energy Policy* 68, PP 458-464

Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N., & Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach.

Gunduz. L & Hatemi. J.A (2005), Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey? *Applied Economic Letters*, 12, 499-504.

<http://donya-e-eqtesad.com/news/711615>

Gunn, Clare A. and Turgut Var (2002), "Tourism Planning, Basics, Concepts, Cases", Fourth Edition, Routledge, New York.

Katircioglu, S. (2009). Tourism, trade and growth: the case of Cyprus. *Applied Economics*, 41(21), 2741-2750.

Kumar, R.R., Nantha K.L. Kumar, R. (2015) Nexus between tourism earnings and economic growth: a study of Malaysia, in: Springer verlag, *Quality & Quantity*, Volume 49, Issue 3, pp 1101-1120

Leitao, N. C. (2011). Tourism and economic growth: a panel data approach. *Actual Problems of Economics*, 9(123), 343-349.

Oh, C. O. (2005): The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy, *Tourism Management*, No.26, p.39-44

Po, W. C., & Huang, B. N. (2008). Tourism development and economic growth—a nonlinear approach. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 387(22), 5535-5542.

World Tourism Organization (WTO) (2006) *Tourism 2020 Vision*, Vol.6, south Asia, Madrid, Spain, Dibe, s.i.

World Tourism Organization (WTO) (2016) :annual report, p: 13